

Dubravka Sesar

SLAVENSKI JEZICI U XVIII. STOLJEĆU: HRVATSKA KNJIŽEVNA I JEZIČNA BAŠTINA U SLAVISTIČKOJ MAGLI¹

dr. Dubravka Sesar, Filozofski fakultet, Zagreb, izvorni znanstveni članak

UDK: 811.16:811.163.42] *17*

Članak se bavi sociolingvističkom usporedbom hrvatskog s ostalim slavenskim jezicima u 18. stoljeću. Hrvatska se sociolingvistička situacija toga razdoblja promatra izvana, tj. iz šire slavističke perspektive. U okviru toga ponovno se dovodi u pitanje uloga i doprinos književne tradicije u procesu standardizacije. Suvremena slavistika (ne samo kroatistika) bi naposljetku trebala pružiti jasnije i određenije rješenje tog problema.

***Ključne riječi:** hrvatski jezik, slavenski jezici, standardizacijski proces*

0. Uvod

S velikim društvenim promjenama u 18. je stoljeću i slavenski svijet (uz manje ili veće zakašnjenje) zahvatila civilizacijska smjena općega svjetonazora u zapadnoj Europi, koja uz ostalo označava i početak nove, znanstvene valorizacije *duhovnoga* nasljeđa renesanse i reformacije, baroka i protureformacije. Snagom svoga kritizma prosvjetiteljska je *misao* tada i filološkoj znanosti nametnula okvire u kojima će se kretati ideje i spoznaje idućih razdoblja. Kad su se u 19. stoljeću otvorila nova pitanja, prije svega nacionalno, i novi se, preporodni odnos prema književnoj i jezičnoj baštini slavenskih naroda oblikovao na prosvjetiteljskim osnovama. Slavistika se ni kasnije nije oslobodila idejnoga nasljeđa koje su joj ostavili prvi novovjeki slavistički autoriteti i škole – od Dobrovškoga do mladogramatičara. Iako je otvorila pitanje književnoga jezika kao sociokulturne kategorije, i suvremena je slavistika zadržala mnoge stare, genetskolingvističke obrasce u kojima još prevadavaju stare ideje o povijesti i povjesnosti pojedinih slavenskih jezika. Tu slavističku inertnost objašnjava činjenica da je njegovanje određenih klišeja konveniralo ideologijama (u neutralnom značenju te riječi) koje su stvarale i održavale selektivno pamćenje. Naglašavanjem jednih i zanemarivanjem drugih razvojnih činjenica, stvorena je i danas aktualna

¹ Izlaganje izneseno na Trećem hrvatskom slavističkom kongresu, Zadar, 15.-19. listopada 2002.

podjela slavenskih jezika na one kojima je njihova *pretpovijest* omogućila siguran prijelaz u novi vijek i one koji krajem 18. stoljeća taj uvjet nisu ispunjavali pa im je tek *proljeće naroda* značilo pravi, novi početak. Od same povijesti pojedinih jezika danas su sporniji čimbenici koji su svojedobno odlučivali o tome *omogućava li* im ona sociokulturno osamostaljenje ili ne. Hrvatski je jedan od onih jezika koji je, podlegavši preporodnome mitu o *slavenskoj uzajamnosti*, zapostavio, a djelomice i prepustio zaboravu svoju stariju baštinu. Suvremena kroatistika neće promijeniti odnos slavistike prema hrvatskom jezičnom pitanju, ako prije svega ne revidira vlastiti odnos prema književnojezičnoj povijesti – i onoj prije *ključnoga* 18. stoljeća.

1. Književni jezik² i jezik književnosti

Najnoviji opisi povijesti slavenskih književnih jezika pokazuju da se u pitanju udjela književnosti u njihovu formiranju primjenjuju različita mjerila, čemu zasigurno pridonosi utjecaj različitih filoloških tradicija, lingvističkih autoriteta i škola. Svi slavenski jezici i književnosti ostaju u sjeni dviju velikih i svjetski priznatih književnosti – ruske i poljske, a njihovim se filologijama po značenju i utjecaju pridružuje češka. Očuvanju takve slike pomaže i tradicionalna percepcija slavenskoga svijeta kao cjeline, koju slavistika njeguje do danas (na isti se način ne percipira npr. germanski ili romanski "svijet"). Prešućujući činjenicu da su ideološki i politički imperativi, djelujući na razvitak većine slavenskih književnih jezika, utjecali i na stvaranje i primjenu aktualnih znanstvenih teorija, slavistika puna dva stoljeća zapostavlja specifičnosti "malih" književnih jezika i umanjuje prinos književnosti njihovu stvaranju. U tome je pogledu ilustrativan odnos slavistike prema hrvatskom kao genetski složenoj i tipološki upitnoj tvorevini koja se povijesno očitovala u "regionalnim" književnostima.

Tipologija književnih jezika mora respektirati činjenicu da svaki ima vlastite razvojne karakteristike koje su *distinktivne* za cijelu jezičnu porodicu. Oblikujući opće standarološke kriterije tri su utjecajne slavenske filologije nametnule vlastite paradigme, prema kojima se u komparativnim istraživanjima obično utvrđuju zakonitosti razvitka drugih jezika, unatoč načelu da se "zaključci izvedeni iz razvitka jednoga jezika ne smiju mehanički prenositi na razvitak drugoga jezika", odnosno da se npr. "zakonitosti razvitka češkoga jezika ne smiju generalizirati i proizvoljno prenositi na druge odnose i okolnosti, na jezik s ravnomjernim uzlaznim razvitkom, kakav je npr. poljski, ili na jezik s nekoliko razvojnih središta, kakav je srpskohrvatski" (Havránek 1963.: 90-91).

Ne treba dokazivati da je u formiranju nekih književnih jezika presudnu ulogu imala književnost, dok je na druge presudno utjecala filologija.³ Među slavenskim

² Tradicionalnim pojmom *književni jezik* služimo se ovdje kao sinonimom za *standardni jezik*, s tim što se, respektirajući čimbenike koji jedan jezik po definiciji čine standardnim (Brozović 1970.: 33), ograničavamo na jezik umjetničke književnosti

³ Pod *filologijom* mislimo na ukupnost teorijskih i praktičnih jezikoslovnih radova, uključujući književnoteorijske te prijevode na kojima se testira stupanj standardnosti određenoga jezika.

jezicima teško je naći jedan u kojemu su ta dva čimbenika u idealnoj ravnoteži. Činjenica da se svako jezično normiranje bazira na književnosti, a ne obratno, daje književnosti kao standardološkomu čimbeniku i stanovitu prednost. Književnost je u prednosti i zbog mogućnosti da jezičnu normu stvara spontano (akceptirajući i živi, razgovorni jezik), dok jezikoslovlje u proces normiranja uvijek ulazi svjesno, s određenim motivima i ograničenjima. Upravo hrvatski primjer pokazuje da ozbiljne znanstvene pretpostavke⁴ ne bi smjele previdjeti da jezik književnosti snagom svoje tradicije odolijeva i jezično i izvanjezično motiviranim jezikoslovnim intervencijama.⁵

Ocjenjujući ulogu književnosti u procesu jezične standardizacije s dijakonijskoga i sinkronijskoga gledišta, povijesti slavenskih jezika upućuju na zaključak da je kontinuitet civilizacijskoga i kulturnoga identiteta jedne književnosti, bila ona i "regionalna", nadređen razvojnom kontinuitetu jezika, odnosno idioma kojim je pisana. Kad to ne bi bilo tako, jezici poremećenoga ili narušenoga kontinuiteta, pogotovo oni koji su u novu razvojnu fazu ušli na drugačijoj organskoj osnovici, izgubili bi vezu sa starijom književnom baštinom. Češki i slovenski slučaj potvrđuju da se u novim okolnostima događa suprotno: i uz cijenu jezične regresije i arhaizacije suvremena se književnost i jezično povezuje sa starijom. Suvremena književnost na poseban način oživljava i tisućljetnu crkvenoslavensku baštinu istočnoslavenskih jezika.

Iako svaki jezik ne mora ispuniti sve standardološke kriterije da bi postao standardan (usp. Brozović 1970.: 51-53), jedno od ključnih pitanja je narav njegove organske osnovice. Njezina se homogenost ili heterogenost, obično vezana uz postojanje jednoga ili više kulturnih središta, može povezati i s pitanjem povijesnoga regionalizma u književnosti. Takve pojave u povijesti velikih književnosti, npr. novgorodski, pskovski, tverski i dr. dijalektalni elementi u staroj ruskoj književnosti ili *mazurenje* kod P. Kochanowskoga, ne predstavljaju problem i ne dovode u pitanje općerusko i općepoljsko značenje djela i autora. Kategorija "regionalnih" književnosti očito se, unatoč njihovu općekulturnomu ili općenacionalnomu značenju, vezuje samo uz "male" jezike, posebice uz početke njihove standardizacije, odnosno uvođenje *narodnoga* jezika u književnost. Iako su sve književnosti pisane *narodnim* jezikom upočetku manje ili više (inter)dijalektalne, ne smatraju se zbog toga i "regionalnima" poput starije hrvatske književnosti. Kao otac hrvatske književnosti Marulić bi po logici stvari morao biti i otac hrvatskoga književnoga jezika. Kako

⁴ "U sadašnjem književnom obliku srpskohrvatskoga jezika uz jekavizam egzistira i ekavizam, ali već se danas može pretpostaviti da će se ekavizam sve više širiti, i to ne samo zato što je u Beogradu uobičajen ekavski izgovor, nego i zato što je jekavski izgovor za pripadnike ekavskih govora teži od ekavskoga izgovora za one koji sami govore jekavski..." (Havránec 1963.: 284).

⁵ O jezikoslovnim intervencijama u normi književnoga i *pučkoga* jezika B. Havránec kaže: "Norma književnoga jezika u pravilu se stvara i razvija uz teorijske intervencije, bile to jezične ili izvanjezične teorije..." (Havránec 1963.: 31). S druge strane, analizirajući djelovanje preporodne književnosti na književni jezik, konstatira da se češki književni jezik u to doba "ne oblikuje teorijski - gramatikama, nego praktički - u književnim djelima..." (isto: 74).

on sigurno nije regionalni pisac, ni njegova *čakavština* nije samo jedan regionalni govor, nego bitna sastavnica hrvatske književnojezične baštine. Povijesno iskustvo potvrđuje da mehaničko povezivanje različitih tipova jezičnoga regionalizma s pojmom regionalizma u književnosti često pretvara znanost u sredstvo neke druge regionalizacije (Havránek 1963.: 254-255). U istom je kontekstu i rasprostranjenost književnoga jezika, posebno u prednacionalnim razdobljima, opći problem, također manji u politički stabilnim vremenima i sredinama.⁶

S ulogom književnosti izravno je povezano i pitanje je li kao osnovica za jezično normiranje poslužio kulturni ili folklorni (inter)dijalekt (Brozović: isto). Gledajući općenito, zapadnoslavenski su jezici, vezani uz tradicije vlastitih umjetničkih književnosti, uglavnom formirani na vlastitim kulturnim (inter)dijalektima, dok je većina istočnoslavenskih jezika, zbog književnosti na crkvenoslavenskom jeziku, normirana folklornom stilizacijom organske osnovice. Kako se književna tradicija stvarala na civilizacijskoj osnovi, civilizacijsku razdjelnicu koja slavenski svijet dijeli na zapadni (*Slavia Latina*) i istočni (*Slavia Orthodoxa*) valja protegnuti i na južnoslavenski prostor, odnosno na njegove zapadne i istočne kulture (Dalewska-Greń 1997.: 560). Standardološki su posebno zanimljivi jezici koji su nastajali na razmeđuima ovih dviju civilizacija (izuzmemo li *azijske* utjecaje), poput bjeloruskoga, ukrajinskoga i hrvatskoga.

Hrvatski je primjer višestruko atipičan: logičan proces normiranja na osnovici koju je kultivirala jedna obrazovana, urbana mediteranska sredina, oslanjajući se na renesansnu književnost kakvu nema ni jedna slavenska kultura, hrvatski su preporodni standardotvorci nastojali povezati s postupkom folklorne stilizacije nekultiviranoga, ruralnoga istočnohercegovačkoga govora. U neprirodnom spajanju tih dviju nespojivih kategorija lingvistika je isticala genetsku vezu između *književnoga* i *folklornoga* idioma i intervenirala u njihovu tipološkom približavanju. Svojedobno je Kopitar, dajući prednost folklornoj književnosti pred dubrovačkom za koju kaže da je "slama – govno prema pravoj srpskoj narodnoj poeziji, kakva živi u Vuka i čak u Kačića" (Bašić 1991: 112), utjecao i na oca *slavistike* – Dobrovskoga. Odatle dobrim dijelom potječe i današnji odnos slavistike prema hrvatskom jezičnom pitanju.⁷

2. Slavenski jezici u XVIII. stoljeću

Ovdje ćemo navesti samo općeprihvaćene ocjene o jednoj fazi razvitka slavenskih književnih jezika, kako ih prikazuje *službena* slavistika. Najnovija istraživanja pokazuju da mnoge od njih zahtijevaju temeljitu i sustavnu znanstvenu reviziju – u smislu oslobađanja činjenica od ideoloških klišeja i pristranih interpretacija.

⁶ Nije nevažno da su bitan poticaj razvoju poljske i ruske književnosti i oblikovanju književnoga jezika i u 18. stoljeću dali prosvijećeni narodni vladari čiju je kulturnu politiku provodila nacionalna, pretežno plemenitaška inteligencija. Takvu situaciju u to doba nije imala ni jedna druga slavenska kultura.

To nasljeđe ilustrira primjerice i knjiga H. Dalewske-Greń, objavljena 1997.

2.1. Istočni slavenski jezici

Poznato je da slavenske jezike koji pripadaju prostoru *Slavije ortodoxe* i u 18. stoljeću karakterizira crkvenoslavenski književnojezični substrat koji su kao bitnu sastavnicu svojih osnovica sačuvali do preporoda. Prve poticaje sustavnom normiranju na vlastitim organskim osnovicama ovi su jezici primili sa Zapada (preko Ukrajine i Bjelorusije) i to posredstvom književnosti. Zahvaljujući prvim kontaktima s europskim barokom najranije je započela standardizacija **ruskoga jezika**. Taj je proces tijekom cijeloga 18. stoljeća obilježen različitim odnosima književnosti prema crkvenoslavenskoj jezičnoj sastavnici. Od Lomonosovljeve "teorije triju stilova" (*Retorika* 1744.) koja tzv. razgovornomu (ruskomu) jeziku daje ograničeni prostor u književnosti, njezina je *rusifikacija* tekla postupno (Fonvizin), u znaku Deržavinova "prijelaza od retorike k životu", kad ruski pisci uz visoki, klasicistički stil njeguju i srednji, a krajem stoljeća Karamzin i Radiščev u svoje *putopise* uvode ruske govorne elemente kao obilježja nižega stila. Jezikoslovlje, međutim, i dalje zapostavlja tzv. razgovorni jezik, npr. akademijin rječnik (1789.-1794.) klasificira "slavenoruski" leksik u skladu s Lomonosovljevom teorijom. Odlučujuću ulogu u formiranju ruske književnojezične norme odigrat će tek u 19. stoljeću Puškin. Ozakonjujući njegovu normu na postupan i prirodan način, bez oštre stilske diferencijacije i bez folklorizacije, ruska je književnost 19. stoljeća odigrala ulogu stvarnoga tvorca književnoga jezika.

Unatoč bogatoj književnoj baštini kijevskoga kulturnoga kruga, o književnosti **ukrajinskoga jezika** u suvremenom značenju može se govoriti tek od početka 19. stoljeća. Jezičnu situaciju krajem 18. stoljeća najbolje dokumentira književno djelo G. Skovorode čiji je jezik mješavina ukrajinskih, ruskih i crkvenoslavenskih elemenata. Ni *Eneida* (1798.) I. Kotljarevskoga, pisana na poltavskoj osnovici, nije donijela znatniji pomak. Odnos prema "slavenoruskoj" tradiciji i poljskim utjecajima nije bitno promijenjen ni u prvim pokušajima normiranja ukrajinskoga jezika u 19. stoljeću. O izboru poltavsko-kijevskoga narječja za osnovicu književnoga jezika, uz stanovitu folklornu stilizaciju, odlučila je tek usmenom tvorbom inspirirana Ševčenkova poezija, a daljnji je razvitak usmjerio I. Franko.

O stanju **bjeloruskoga jezika** u 18. stoljeću dovoljno govori podatak da je u cijelom stoljeću tiskana samo jedna crkvenoslavensko-bjeloruska knjiga (*Sobranie pripadkov' kratkoe i duhovnym' osobom' potrebnoe*, 1722.). Izgubivši veze sa starijom književnom tradicijom (sačuvani izvori potvrđuju osebujnu multikulturalnost bjeloruskoga prostora, posebno u humanističkom razdoblju), potisnut i zabranjivan, bjeloruski je jezik nakon niza književnih pokušaja u 19. stoljeću (od Rovinskoga do Dunina-Marcinkeviča) oživio zahvaljujući književnosti oslonjenoj na pučko stvaralaštvo, odnosno folklornoj stilizaciji na minskom dijalektu homogenizirane osnovice.

Bugarsku (s makedonskom) i srpsku jezičnu situacija u 18. stoljeću povezuju slične društvene okolnosti; uslijed duge kulturne izolacije od Zapada (turska je okupacija trajala do 1878.), obrazovani, crkveni krugovi čuvali su crkvenoslavensku

književnu tradiciju i oslanjali se na ruske uzore. **Bugarsku** književnost karakterizira zastarjeli crkvenoslavenski jezik s bugarskim, srpskim i ruskim elementima. Crkvenoslavensku tradiciju ne napuštaju ni najznačajniji pisci s kraja 18. (P. Hilendarski) i početka 19. stoljeća (S. Vračanski). Formiranje književnoga jezika na vlastitoj dijalektalnoj osnovici (sjeveroistočni bugarski dijalekti s elementima zapadnih) početkom 19. stoljeća potaknuto je svjetovnim idejama helenista i prvim preporodnim previranjima.

I **srpski** jezični razvitak karakterizira duga crkvenoslavenska tradicija. Slijedeći promjene u ruskoj književnosti, Srbi u 18. stoljeću prihvaćaju "slavenoruski" kao službeni jezik (Rajić, Orfelin, Julinac). Krajem 18. stoljeća, s prosvjetiteljskom pojavom D. Obradovića, započinje odupiranje crkvenoslavenskoj dominaciji koje se srpski jezik oslobađa tek početkom 19. stoljeća, zahvaljujući prodoru preporodnih ideja u srpske prostore. Međutim, jezična reforma V. Karadžića nije uspjela srpskoj književnosti, koja se već stvarala na srednjosrpskoj ekavsko štokavskoj osnovici, nametnuti *ijekavsku štokavštinu*, oblikovanu folklornom stilizacijom istočnohercegovačkoga narječja.

2.2. Zapadni slavenski jezici

S obzirom na udio književnosti, onosno jezikoslovlja u procesu njihove standardizacije među ovim se jezicima uočava jedna kulturološka razlika. U kulturama koje je u humanističkom razdoblju obilježila snažna reformacija na jezično je normiranje znatnije utjecalo jezikoslovlje, a tamo gdje reformacija nije imala širega utjecaja normu je oblikovala književnost. Dok renesansnu književnost obilježava europski humanistički kozmopolitizam, reformacija je idejno i djelatno poticala normiranje *narodnih* jezika (Hus, Rej). Stoga ne začuđuje da su lingvistike s jakom normativnom tradicijom ponekad nekritične i prema štetnim jezikoslovnim intervencijama u području jezičnoga normiranja.

Poljski književni jezik (koji se konsolidacijom heterogene, pretežno velikopoljsko-malopoljske osnove oblikovao koncem 16. stoljeća, kulminirajući renesansnim djelom Jana Kochanowskoga) u 18. stoljeću doživljava stanovitu razvojnu krizu. Prva polovica 18. stoljeća pokazuje pad razvojne linije poljskoga jezika, koji se očituje sužavanjem njegovih društvenih i kulturnih funkcija, a koji je, u znaku plemenitaškoga *sarmatizma* i jezične *makaronizacije*, započeo u 17. stoljeću. U bogatoj klasicističkoj književnosti među brojnim imenima (Bohomolec, Krasicki, Bogusławski, Trembecki i dr.) ni jedno nije usporedivo s velikanima prošlih razdoblja.⁸ Unatoč teškim političkim prilikama i gubitku državne samostalnosti (tri

⁸ Budući da se umjetnička kvaliteta književnosti i njezina jezična narav u jednoj kulturi ocjenjuje unutar nje same, te su ocjene za neku drugu kulturu relativne. Usporedba poljske i češke jezične situacije u 18. stoljeću navodi na pogrešan zaključak da je riječ o sličnom padu razvojne linije književnoga jezika, međutim, književnost potvrđuje da su te dvije pojave neusporedive i da se u poljskom slučaju ne može govoriti o padu nego o stanovitoj stagnaciji.

podjele Poljske) do vidljivoga uspona dolazi u trećoj četvrtini 18. stoljeća. Tada su se u jeziku zbile promjene "u gramatičkom, posebice u fonološkom sustavu, kao i u leksiku, ali iznad svega duboke reformske promjene u prosvjetiteljskom smislu..." (Klemensiewicz 1980: 216), uz ostalo i nova, upočetku puristička (Śniadecki), znanstvena obrada poljskoga jezika. Purizam se u to doba očitovao i u književnosti (Bohomolec, Krasicki). U lingvistici prevladavaju naponi oko stabilizacije poljuljane norme koju bitno ne mijenjaju ni nove školske gramatike (1778., 1780. i 1783.) najznačajnijega jezikoslovca 18. stoljeća O. Kopczyńskoga, kao ni Trotzovi rječnici (1747., 1764., 1772.). U tome će smislu biti djelotvorniji jezični normativci 19. stoljeća – Mroziński, Linde i dr. Razvojna linija književnoga jezika kulminira u romantizmu koji povezuje dva najveća poljska standardotvorna pisca – Jana Kochanowskoga i Adama Mickiewicza.

Češki književni jezik (formiran zaslugom reformacijske filologije u 16. stoljeću na kulturnom interdijalektu koji se razvio na homogenoj srednječeškoj osnovici) po sudu suvremene češke filologije u 18. stoljeću gotovo nestaje. Njegova razvojna linija pada od 20-ih godina 17. stoljeća (s nastupom protureformacije) do kraja 18. stoljeća, kad češki gubi svoje društvene i kulturne funkcije. Oblikuju se dijalekti kojima je pisana uglavnom anonimna, eulenspiegelovska književnost. Rječnici (Vusín) i gramatike (Jandyt, Doležal, Pohl) nastavljaju purističku praksu jezikoslovaca 17. stoljeća, a pojedini autori (Šimek) dokumentiraju opću jezičnu regresiju na kraju 18. stoljeća. Prosvjetiteljstvo donosi promjenu odnosa prema češkoj reformacijskoj tradiciji; objavljuju se klasična djela stare češke književnosti, a na praškom se sveučilištu osniva katedra za češki jezik (1793.). Izniman interes za jezik (između 1775. i 1825. tiskano je 28 čeških gramatika, 14 rječnika i oko 30 drugih jezikoslovnih radova) urodio je krajem stoljeća prvim kvalitetnijim pomacima, kao što su Tomsina (1782.) i Pelcova (1796.) gramatika. Pitanje književnoga jezika načelno je riješio J. Dobrovský, čija gramatika (1809.) i njemačko-češki rječnik (1802.-1815.) ozakonjuju klasičnu normu oslonjenu na tradicije 16. stoljeća. Ta je u osnovi anakrona norma izazvala pojavu substandarda, ali je uz određene prilagodbe ipak opstala, i to zahvaljujući prije svega romantičarskoj književnosti koja ju je osuvremenila.

Slovačka književnojezična povijest, od početaka vezana uz češku "bibličtinu", upravo je u 18. stoljeću krenula svojim putem. Slovaci nisu imali jedno kulturno središte u kojemu bi se oblikovao jedan kulturni idiom. Krmanova gramatika (1729.) svjedoči o jakom utjecaju češke humanističke norme koju slijedi i kasnobarokno pjesništvo (H. Gavlovič) 18. stoljeća, dok se pučko stvaralaštvo istodobno izražava lokalnim idiomima. Prosvjetiteljstvo daje prve poticaje normiranju slovačkoga jezika, međutim, Bernolákova norma (pravopis 1787., gramatika 1790., postumni četverojezični rječnik), oblikovana na zapadnoslovačkoj osnovici, nije prihvaćena kao općeslovački idiom. Taj kultivirani jezik katoličke inteligencije slovački su

protestanti smatrali funkcionalno ograničenim, a nisu ga podržali ni Dobrovský ni Slovaci koji su djelovali u češkoj sredini i na češkom jeziku (Šafaryk, Kollár). Zaslugom Lj. Štúra i preporodnih pisaca slovački se književni jezik oblikovao u 19. stoljeću na srednjeslovačkoj osnovici.

Lužičkosrpski jezici.

Geopolitički podijeljena Lužica, izložena trajnom pritisku njemačkoga jezika i kulturnoj dominaciji reformacije, nije imala uvjete za normalan kulturni razvitak, a ograničena je bila i njezina povezanost s Češkom i Poljskom. Sociokulturni uvjeti koji su 16.- 17. stoljeću bili povoljniji u Donjoj Lužici, u 18. su se stoljeću definitivno promijenili u korist Gornje Lužice. Budući da nije imala književne tradicije, u Lužici u 18. stoljeću prevladava vjerska i didaktična literatura baroknoga tipa. **Donjolužički** prijevodi *Biblije* (Fabricijev NZ 1709. i Fritzov SZ 1796.) oslanjaju se na cottbuski dijalekt, a **gornjolužički** (Frencelov NZ 1706., cijela *Biblija* 1728.) na budišinski dijalekt. Malobrojne gornjolužičke katolike predstavlja J. N. Swětlík, pjesnik i prevoditelj *Biblije*. Jezično se pitanje našlo u središtu lužičkoga preporoda (Zeijler, Jórdan, Smoler), ali ni u 19. stoljeću nije riješeno.

Proces **slovenske** jezične standardizacije, započet u doba reformacije, nije rezultirao integracijom norme pa literatura 17. i 18. stoljeća pokazuje veliku dijalektalnu raznolikost. Prosvjetiteljski zamah polovicom 18. stoljeća zahvaća i jezik, ali ni tada nema pomaka (M. Pohlin piše kranjsku gramatiku). Pisc i gramatičari prihvaćaju slovensku reformacijsku tradiciju više načelno nego praktički: dolensku (trubarovsku) osnovicu proširuju svojim regionalnim govorima. Pod utjecajem jansenističkoga kruga u književnosti prevladava pučko-prosvjetiteljski utilitarizam (Linhart, V. Vodnik, Ravnikar). Iz toga je kruga izrastao i Kopitar koji 1808. izdaje slovensku gramatiku "na kranjskom, koruškom i štajerskom govoru". Preporodni poticaji (ilirizam) urodili su tzv. pokrajinskim književnostima na *narodnim* govorima. Konsolidaciju općeslovenske osnovice književnoga jezika provela je u 19. stoljeću romantičarska književnost (Prešeren i Čop).

Za povijest **hrvatskoga** književnoga jezika 18. je stoljeće zasigurno važnije od preporoda (Brozović 1978.: 51), jer tada se konsolidira njegova *štokavska* osnovica (Babićeva, Šitovićeva, Tadijanovićeva, Reljkovićeva, Lanosovićeva i dr. gramatike, Della Bellin rječnik). U književnosti prevladava *štokavska ikavština* – u južnim (Grabovac, Kačić Miošić) i sjevernim, slavonskim (Kanižlić, Reljković, Katančić) hrvatskim područjima, dok književnost na *štokavskoj ijekavštini* stagnira. S takvim zaokretom prema *štokavštini* korespondira formiranje književne *kajkavštine*, a Sušnikov i Jamrešićev rječnik dokumentira i *kajkavsko-štokavsku* vezu. Dvojbu stvorenu na pragu preporoda (Volčić, Stulli, Appendini, Š. Starčević) ilirci rješavaju tako da s "mrtvom" književnom *čakavštinom* žrtvuju i živu *kajkavštinu*. Takvu razvojnu jezičnu situaciju vjerojatno je pridonijela stagnacija književnoga stvaralaštva u 18.

stoljeću. Istodobno je homogenizacija hrvatske *štokavštine* pogodovala preporodnoj ideji o oblikovanju i konvergentnom razvitku hrvatsko-srpske *novoštokavštine*, što je s druge strane urodilo divergentnim razvitkom, a time i opstankom dvaju *neknjiževnih* hrvatskih idioma.⁹

3. ZAKLJUČAK

Hrvatska sociolingvistička situacija u 18. stoljeću nije usporediva s istočnim slavenskim jezicima, jer je hrvatski riješio crkvenoslavensko pitanje krajem 15. stoljeća, kad uz glagoljašku baštinu već postoji i književnost na hrvatskim *narodnim* idiomima – *čakavskom* i *štokavskom*. Kratka usporedba sa stanjem zapadnih slavenskih jezika navodi na nekoliko zaključaka: 1) hrvatski se standardizirao pretežno posredstvom književnosti pa je i njegova književna dijakronija standardološko pitanje; 2) s obzirom razvojni kontinuitet književnosti od renesanse do 18. stoljeća, hrvatski je najusporediviji s poljskim, tim više što je hrvatska renesansna književnost jedinstvena pojava u slavenskom svijetu; 3) hrvatski je s poljskim usporediv i s obzirom na heterogenost tzv. hibridnoga idioma (Belostenec, Ritter Vitezović), na kojemu se djelomice bazira i jezik hrvatske barokne književnosti; 4) u boljoj situaciji od hrvatskoga u 18. je stoljeću, dakle, bio samo poljski (češki se suočavao s posljedicama gotovo dvostoljetne stagnacije i dezintegracije, slovački se tek oslobađao utjecaja češke "bibličtine", na slovenskim je prostorima vladala velika dijalektalna šarolikost).

Iako su "literarni kriteriji drugačiji..." teško se složiti s mišljenjem "da je gdjekad kakav književno bogat period sa sociolingvističkoga stanovišta manje sretan ili bar manje važan od kojega drugoga što bi dobio mnogo slabiju literarnu ocjenu" (Brozović 1978.: 23). Naime, teško je naći primjer (a među slavenskim jezicima nema) književno bogatoga perioda koji je istodobno slab ili manje važan u sociolingvističkom smislu. Izvan književnopovijesnoga konteksta jezični se razvitak jednostavno ne može procijeniti objektivno. Istina je da književnost nastoji prije svega udovoljiti estetskim zahtjevima pojedinih književnih formacija i da nosi njihova stilska obilježja, ali ona istodobno sadrži sve jezične pojave relevantne za određeno razdoblje i nudi jezične podatke koji nisu samo *literarni* u užem smislu (to su uz ostalo podatci o naravi općeprihvaćenoga komunikacijskoga diskurza na vjerskoj, liturgijskoj, pravnoj i dr. razinama). Kao umjetnost riječi književnost najpotpunije svjedoči o naravi i kulturnoj pripadnosti idioma kojim se služi i koji sama na poseban način oblikuje. A sporovi oko *nacionalne* pripadnosti neke (redovito starije) književnosti proizlaze iz nerazumijevanja (ili neprihvatanja) činjenice da je sa standardološkoga gledišta važnije *kojim*¹⁰ je idiomom pisana nego kakav je on s genetskoga ili tipološkoga aspekta.

⁹ Kao "terminske etikete" (Brozović 1978.: 12) nazivi hrvatskih narječja najoriginalniji su termini u slavenskoj dijalektologiji. Prihvativši ih, slavistika i kroatistika su zamaglile povijest hrvatskoga jezika i s genetskohistorijskoga i sa sociolingvističkoga gledišta.

¹⁰ Pitanje *koji* u društvenopolitičkom smislu implicira i pitanje *čiji*, ali na njega odgovaraju

U hrvatskom slučaju nije sporno da je i Marulićev i Habelićev jezik hrvatski, a ne neki drugi jezik. To jasno potvrđuje suvremena čakavska i kajkavska književnost koja nije samo čuvar hrvatske jezične povijesti i spona sa starijom književnom baštinom, nego i živa sociolingvistička činjenica. Isključivost u sociolingvističkom određenju hrvatskih *neštokavskih* idioma kao narječja hrvatskoga jezika očito nije pomogla u opisu procesa šstandardizacije, kao ni u osvjetljivanju atipičnosti hrvatskoga slučaja (mi još uvijek nemamo ni hrvatsku historijsku gramatiku). Naprotiv. Djela književnih klasika koji su pisali i standardnom *novoštokavštinom* i svojim dijalektima (spomenimo samo Krležu i Ivaniševića), kao i prijevodi svjetskih klasika, npr. Goldonija na *čakavštinu* ili Shakespearea na *kajkavštinu*, potvrđuju umjetničkoestetsku funkcionalnost *neštokavskih* idioma. Današnji utjecaj medija također ne dopušta zanemarivanje *čakavskih* i *kajkavskih* govora (npr. u popularnoj glazbi). Njihova vitalnost potvrđuje da su granice među njima mekše i fleksibilnije nego što ih prikazuje jezikoslovlje.

Zašto hrvatski jezični *regionalizam* u eri modernih komunikacija nije nestao nego se u zonama kulturnih središta još učvrstio? Očito su i regionalni idiomi, doživjevši svoju civilizacijsku nadgradnju, postigli određeni stupanj autonomije, a nije sporna ni njihova elastična stabilnost. Standardna im *novoštokavština* najoštrije konkurrira na razini funkcionalne polivalentnosti. Zbog toga i drugih ograničenja *čakavština* (u pojedinim područjima *štokavizirana*), a pogotovo *kajkavština* (zahvaljujući utjecaju Zagreba), danas funkcioniraju i u svojevrsnom substandardnom obliku. Propuštajući regionalne supstancijalne elemente, standardni jezik postupno poništava njihovu nestandardnost, a istodobno njihovu djelovanju izlaže i svoju strukturu. Taj očiti proces spontanoga prožimanja nasilno odijeljenih hrvatskih narječja sugerira da je riječ o problemu koji formiranjem *novoštokavskoga* standarda nije riješen. Ni danas kao ni u 18. stoljeću.

Genezu fenomena do danas sačuvane povijesne trojednosti hrvatskoga jezika, koja obilježava cjelovitost hrvatskoga kulturnoga prostora od pojave književnosti na *narodnom* jeziku, očito ne treba tražiti u 18., nego u 16. stoljeću. A odgovor na pitanje *koji je to jezik daje usporedba s drugim slavenskim jezicima zapadnoga kruga: to je isti onaj jezik kojim (ne i kakvim) je pisana hrvatska renesansna književnost i kojim je započeo proces jezične standardizacije.*

LITERATURA:

- Andrejčin, L. 1968: Specifični momenti i osobenosti pri formiraneto na sãvremennija bãlgarski knižoven ezik, *Bãlgarski ezik* 1968:18:1:11.
- Bašić, N. 1991: *V. S. Karadžić između jezika i politike*, Zagreb 1991.
- Blanár, V., Jóna, E., Ružička, J. 1974: *Dejiny spisovnej slovenčiny II*, Bratislava 1974.

- Brozović, D. 1970: *Standardni jezik. Teorija / usporedbe / geneza / povijest / suvremena zbilja*, Zagreb 1970.
- Brozović, D. 1973: O tipologiji supstandardnih i interdijalekatskih idioma u slavenskom jezičnom svijetu, *Govornite formi i slovenskite literaturni jazici*, Skopje 1973:31.
- Brozović, D. 1978: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb 1978:9.
- Brozović, D. 1998: Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti, *Hrvatski jezik u: Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Opole 1998:3.
- Čejka, M., Lamprecht, A. 1963: K otázce vzniku a diferenciacie slovanských jazyků, *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*, A 11/XII:5, Brno 1963.
- Dalewska-Greń, H. 1997: *Języki słowiańskie*, Warszawa 1997.
- Filin, F. O. 1972: *Proishozhdenije ruskogo, ukrainskogo i beloruskogo jazykov*, Leningrad 1972.
- Frinta, A. 1955: *Lužičtí Srbové a jejich písemnictví*, Praha 1955.
- Gorškov, A. I. 1969: *Istorija ruskogo literaturnogo jazyka*, Moskva 1969.
- Gutschmidt, K. 1973: Parallele und divergente Entwicklungstendenzen in jungen slavischen Literatursprachen aus Soziolinguistischer Sicht, *Zeitschrift für Slavistik* 1973:18:489.
- Havránek, B. 1963: *Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963.
- Havránek, B. 1979: *Vývoj českého spisovného jazyka*, Praha 1979.
- Horálek, K. 1962: *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1962. *Istorija slavjanskyh literaturnyh jazykov* 1965, red. V. D. Koroljuk i kol., Moskva 1965.
- Ivić, P. 1971: *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd 1971.
- Katičić, R. 1971: Opseg povijesti hrvatskog jezika, *Hrvatski znanstveni zbornik* 1:27, Zagreb 1971.
- Klemensiewicz, Z. 1965: *Historia języka polskiego I-II*, Warszawa 1965.
- Kondrašov, N. A. 1962: *Slavjanskie jazyki*, Moskva 1962.
- Koneski, B. 1981: *Istorija na makedonskiot jazik*, Skopje 1981.
- Kovalevskaia, E. G. 1978: *Istorija ruskogo literaturnogo jazyka*, Moskva 1978.
- Krajčovič, R. 1974: *Slovenčina a slovanské jazyky I*, Bratislava 1974.
- Kurs istoriji ukrajins'koji literaturnoji movy I* 1958, red. I. K. Bilodid, Kyjiv 1958.
- Lehr-Spławiński, T. 1978: *Język polski – pochodzenie / powstanie / rozwój*, Warszawa 1978.
- Moguš, M. 1993: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb 1993.
- Pauliny, E. 1966: *Dejiny spisovnej slovenčiny I*, Bratislava 1966.
- Pogačnik, J. 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva*, Maribor 1968.
- Popović, I. 1955: *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad 1955.
- Ramovš, F.: 1995: *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*, Ljubljana 1995.
- Samardžija, M. (1997): *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb.
- Sesar, D. 1996: *Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika*, Zagreb 1996.

- Slovenské spisovné jazyky v době obrození* 1974, red. A. Jedlička, V. Barnet, B. Havránek, V. Křístek, Praha 1974.
- Šakun, L. M. 1963: *Gistoryja belaruskaj literaturnaj movy*, Minsk 1963.
- Tafra, B. 1993: *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb 1993.
- Tolstoj, N. I. 1960: Drevneslavjanskij literaturnyj jazyk pozdnego perioda (XVII-XVIII vv.) i ego roľ v istorii ruskogo, serbskogo i bolgarskogo literaturnyh jazykov donacionalnoj epohi, *Tezisy dokladov na soveščanii po problemam obrazovanija ruskogo nacionalnogo jazyka v svjazi s obrazovanijem drugih slavjanskih literaturnyh jazykov*, Moskva 1960:11.
- Urbańczyk, S. 1956: *Rozwój języka literackiego, Pojęcie i terminologia, Z dziejów powstawania języków narodowych i literackich*, Warszawa 1956.
- Vince, Z. 1990: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1990.
- Vončina, J. 1988: *Jezična baština*, Split 1988.
- Vuković, P. 2005: Jezično naslijeđe XVIII. stoljeća u hrvatskome i češkome kao problem kulturnog pamćenja, Treći hrvatski slavistički kongres (Zadar) – (rukopis).
- Žuraški, A. J. 1967: *Gistoryja belaruskaj literaturnaj movy*, Minsk 1967.

SUMMARY

Dubravka Sesar

SLAVIC LANGUAGES IN THE XVIIITH CENTURY: CROATIAN LITERARY AND LINGUISTIC TRADITION IN THE SLAVIC STUDIES FOG

Accepting the well-known studies and attitudes within Slavic and Croatian studies concerning the criteria and conditions of linguistic standardization, the paper deals with a sociolinguistic comparison of Croatian with other Slavic languages in the XVIIIth century. The Croatian sociolinguistic situation of that period is being observed *externally*, i. e. from a wider Slavic studies perspective. Within this framework we are again questioning the role and contribution of the literary tradition to the proces of standardization. The contemporary Slavic studies (and not only Croatian studies) should finally provide us with a clearer and more specific answer to that issue.

Key words: Croatian language, Slavic languages, standardization process